

DİL VƏ MƏDƏNİYYƏT İQTİSADİ İNKİŞAFIN AMİLİ KİMİ

Zəminə Rəsul qızı Novruzova

Azərbaycan Texnologiya Universiteti

zemenovruzova@mail.ru

***Xülasə.** İnsanlara məxsus olan dillər qədər mədəniyyətlər də bir-birindən fərqlənir və böyük sürətlə dəyişikliyə uğrayır. Mədəni dəyişikliklər dilə münasibətdə də özünü göstərir. Danışq dili hər hansı bir insan cəmiyyətində istifadə edilə bilən məlumatın həcmi əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir və yeni bacarıqların əldə edilməsini, eləcə də texnikaların dəyişmiş şəraitə və ya yeni, fərqli mühitlərə uyğunlaşdırılmasını sürətləndirir. Dildən istifadə etməklə istənilən bacarıqlar, texnikalar, məhsullar, sosial nəzarət üsulları və s. izah edilə bilər və hər kəsin ixtirasının son nəticələri deyilənləri qavramaq üçün intellektual qabiliyyəti olan hər kəsə təqdim edilə bilər. Dillər və onların daxilində variasiyalar bütövlükdə insan cəmiyyətində həm birləşdirici, həm də müxtəlifləşdirici rol oynayır. Ümumi mədəniyyət və ortaq dil fərqlər arasında ticarəti asanlaşdırır, eləcə də həmin fərqlərin digər dilləri və mədəniyyətləri öyrənmək üçün stimulları var.*

***Açar sözlər:** dil, mədəniyyət, iqtisadiyyat, dil dinamikası, dil və əmək gəliri.*

Bütün xalqlara və bütün dillərə aid olan universal fakt bundan ibarətdir ki, dil daxili fikirlərin şifahi formada ötürülməsidir. Dil və mədəniyyət arasında əlaqə əsasən özünü məhz dilin mədəniyyətin bir hissəsi olmasında göstərir. Təbii ki, burada mədəniyyət anlayışı geniş anlamda insan həyatının və davranışlarının bütün aspektlərini əhatə edən bir faktor kimi başa düşülməlidir. Dilin mənimsənilməsi və ondan istifadə olunması anadangəlmə, irsi olsa da, ondan necə istifadə edilməsi, artıq insanın cəmiyyətin bir üzvü olaraq özünü necə yetişdirməsindən asılıdır. Bunu sadə dillə belə izah etmək olar; məsələn, yemək yaşamaq üçün bioloji tələbatdır, amma fərqi vararaq insanın özü üçün (sağlamlığı və ya xarici görkəmi) lazım və ya faydalı olanları seçməsi, zərərli olanlardan imtina etməsi bilgi olmaqla yanaşı, artıq, həm də bir mədəniyyət göstəricisidir. Bu müəyyən mənada dil də aiddir. Əgər fərdin dili cəmiyyətin bir üzvü kimi mədəni aspektlər çərçivəsində mənimsənilirsə, artıq bu mədəniyyətdir və dillə mədəniyyətin qarşılıqlı şəkildə bağlılığının göstəricisi olmaqla yanaşı, cəmiyyətlə dilin bağlılığının sübutudur. Çünki, dil ictimai mühitdə inkişaf edir, strukturlaşdırılır və hər bir dil müəyyən qrup insanlar arasında tarixən dəyişikliklərə məruz qalaraq yaşayır.

Dilin mədəni şəkildə öyrədilməsi insanın hələ uşaq yaşlarından çox böyük ifadələr toplusuna məruz qaldığı zamanda, daha dəqiq desək, tədris zamanı düzgünlük standartlarına əsaslanan oxumaq və yazmaq vərdisləri aşılandığı və ya formal qrammatika mənimsədildiyi zaman daha geniş aspektdə baş verir, halbuki ailədə uşaqlar və ya valideynlə uşaqlar arasında olan ünsiyyət zamanı söz ehtiyatı genişlənsə də, bu proses bir qədər zəif gedir.

Müxtəlif ərazilərdə yaşayan insanlara aid olan dillər qədər mədəniyyətlər də bir-birindən fərqlənir və hər zaman, bəzən də böyük sürətlə dəyişə bilirlər və dəyişirlər. Mədəniyyət dəyişikliyinə dillə əlaqəsi hansı formada özünü göstərir? Təkcə bunu demək kifayətdir ki, dildən istifadə etməklə istənilən bacarıqlar, texnikalar, məhsullar, sosial nəzarət üsulları və s. izah edilə bilər və hər kəsin ixtirasının son nəticələri deyilənləri qavramaq üçün intellektual qabiliyyəti olan hər kəsə təqdim edilə bilər. Düzdür, danışq dili hər hansı bir insan cəmiyyətində istifadə edilə bilən məlumatın həcmi əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirir, yeni bacarıqların əldə edilməsini və texnikaların dəyişmiş şəraitə və ya yeni, fərqli mühitlərə uyğunlaşdırılmasını sürətləndirir. Nəzərə alsaq ki, əsrlər öncə yazının ixtirası və yayılması, savadlılığın artması bu prosesi nə qədər sürətləndirib, onda bu günə qədər dil və mədəniyyət arasında olan əlaqənin hansı formada və əhəmiyyətdə olduğunu daha dəqiq anlamaq olar.

Bütün dünyada kommunikasiyanın yayımlanması və ya ani ötürülməsi üçün müasir texnikalar, dünya dilləri arasında sürətli tərcümə vasitələri ilə birlikdə hər cür istifadə edilə bilən bilikləri dünyanın demək olar ki, hər yerində insanlar üçün əlçatan etməyə imkan verdi. Bu da öz növbəsində müasir dünyada elmi, texnoloji, siyasi və sosial dəyişikliklərin böyük sürətini izah edir. Bütün bunlar bəşəriyyətin istər xeyrinə, istərsə də ziyanına mədəniyyətin ötürülməsində dilin dominant rolu ilə əlaqələndirilməlidir.

Cəmiyyətdə sosial və peşə qruplarının fərqləndirilməsində dil daxilində variasiyaların oynadığı rol mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Dil ötürülməsində bu, bilərəkdən müdaxilə edilmədiyi təqdirdə, öz-özünə davam etməyə meyllidir. Şüursuz və qeyri-ixtiyari akkulturasiya prosesi kimi uşaqların valideynlərinin və yaxın qohumlarının mənsub olduğu sosial qrup daxilində tərbiyə almaları və bu qrupun ləhcəsini, ünsiyyət üslublarını, digər subkultura və ona xas olan davranış xüsusiyyətlərini və münasibətlərini öyrənmələrini misal göstərmək olar. Lakin nə qədər qeyri-ixtiyari olsa da, sosial statusun və sosial iyerarxiyanın linqvistik təzahürlərinin əhəmiyyəti təbəqələşmiş cəmiyyətlərdə şəxsi irəliləyişə nail olmaq istəyənlər üçün yaddan çıxmır. Leksik, qrammatik və fonoloji xüsusiyyətlərinə görə uyğun variantın seçilməsinin, hansı sözlərdən istifadə etməli və hansı sözlərdən qaçınmaq lazım olduğunun öyrənilməsinin sosial miqyasda yuxarı və ya aşağı hərəkət etmək istəyən insanlar üçün böyük rolu və əhəmiyyəti var. Eyni mülahizələr birinin dilinin dəyişdirilməsi ilə ləhcənin dəyişdirilməsinə də aiddir. Dilin dəyişdirilməsi fərd üçün daha çətin və ümumiyyətlə, daha nadir olsa da, hər hansı bir kütləvi immiqrasiya hərəkətində geniş yayılma ehtimalı olan hadisədir.

Dillər və onların daxilində variasiyalar bütövlükdə insan cəmiyyətində həm birləşdirici, həm də müxtəlifləşdirici rol oynayır. Dil mədəniyyətin bir hissəsidir, lakin mədəniyyət çoxlu müxtəlif xüsusiyyətləri özündə cəmləşdirdiyindən mədəni xüsusiyyətlər arasındakı sərhədlər aydın deyil və hamısı üst-üstə düşür. Mədəniyyətlərin müxtəlif komponentlərinin paylanması fərqlidir və dillərin paylanması qeyri-linqvistik mədəniyyət xüsusiyyətlərindən fərqli ola bilər.

Dil, insan davranışının digər aspektləri kimi məqsədyönlü müdaxiləyə məruz qalır. Fərqli dilləri olan insanlar ünsiyyət qurmağa ehtiyac duyduqda, onlar üçün müxtəlif məqsədəuyğunluqlar açıqdır və bunun ən barizi ikinci dil öyrənmək və öyrətməkdir. Bu isə öz növbəsində vaxt, səy və təşkilatçılıq tələb edir. Bir neçə fərqli dilin üstünlük təşkil etdiyi zamanlarda beynəlxalq məqsədlər üçün bir dilin seçilməsinə dair gizli və ya qəsdən razılışmalar əldə edildiyi tarixdən də məlumdur. Məsələn; müəyyən bir dövərdə Roma İmperiyasının qərb yarısı Latın dilindən, şərq yarısı isə Yunan dilindən istifadə edirdi. Orta əsrlərdə Qərbi Avropada Latın dili təhsilli insanların beynəlxalq dili kimi davam etdi və Latın dili məktəblərdə tədris olunan ikinci dil idi. Sonralar Fransanın mədəni, diplomatik və hərbi nüfuzu Fransız dilini Avropa diplomatiyasının dilinə çevirdi. Fransız dilinin beynəlxalq münasibətlər dili kimi bu şəkildə istifadəsi XX əsrə qədər davam etdi. İkinci Dünya Müharibəsindən sonra elm və texnologiyada, eləcə də beynəlxalq ticarətdə İngilis dilinin üstünlük təşkil etməsi bu dilin praktiki iş dünyasında əsas beynəlxalq dil kimi tanınmasına səbəb oldu. Bu gün də bu proses davam edir və digər dillərdə təhsil almış insanların İngilis dilində işgüzar biliklərə yiyələnməsi üçün göstərdiyi səylərin həcmi doğma dili İngilis dili olanların yetərincə dərk etmələri mümkün deyil.

Mövcud təbii dillərin beynəlxalq səviyyədə tanınmasına alternativ olaraq, məhz elə bu məqsədlə hazırlanmış yeni və əsl beynəlxalq dillərin icad edilməsinə və təbliğinə cəhdlər edilmişdir. Belə dillərdən ən məşhur olanı XIX əsrdə L.L.Zamenhof tərəfindən icad edilən esperanto dilidir. Bu cür dillər, ümumiyyətlə dünyanın daha yaxşı tanınan mövcud dillərinin lüğət və qrammatik aparatının hissələri əsasında qurulur. Ən əsası burada yazı və onun tələffüzü arasındakı əlaqə bir çox dillərdə mövcud olan orfoqrafiya-orfoepiya fərqlərinə nisbətə daha sistematikdir (Məsələn; İngilis dilində yazı və tələffüz arasındakı uyğunsuzluqdan başqa ümumiyyətlə, bəzi digər orfoqrafiyalarda da olduğu kimi İngilis dilinin orfoqrafiyasının görünən irrasionallığının bir hissəsi sadəcə hərflərin ardıcılığının sabit qalması, onların təmsil etdiyi səslərin dəyişməsi ilə bağlıdır) və bütün təbii dillərin məruz qaldığı qrammatik pozuntulardan qaçınmağa diqqət yetirilir. Ancaq, esperanto dilində danışanların beynəlxalq cəmiyyəti mövcud olsa da, bu süni dillər çox irəliləyiş əldə etməmişdir.

Dilin iqtisadiyyatına dair ədəbiyyatı dörd əsas kateqoriyaya bölmək olar:

1. Dil və əmək gəliri: Burada dilə etnik atribut kimi baxılır. Bir insanın ana dili onu müəyyən bir qrupa aid edir və bu dilə əsaslanan mənsubiyyət həmin şəxsin sosial-iqtisadi vəziyyətinə və qazanclarına təsir göstərə bilər.
2. Dil dinamikası: Burada dilə iqtisadi üstünlük mənbəyi kimi diqqət yetirilir. Dil bacarıqları fərdlərin və cəmiyyətlərin gəlirli şəkildə sərmayə qoya biləcəyi bir sahə kimi görülə bilər.
3. Dil və iqtisadi fəaliyyət: Burada dil təkcə şəxsiyyətin əsas elementi və ya potensial dəyərli bacarıqları kimi deyil, daha çox onun sosial-iqtisadi statusuna təsir edən linqvistik atributlar toplusudur.
4. Dil siyasətinin iqtisadiyyatı: İqtisadiyyat üstünlüklər və çatışmazlıqlar baxımından dil siyasəti ilə bağlı müxtəlif seçimlərə baxmağa kömək edə bilər. Cəmiyyət dillə bağlı seçimlərlə qarşı-qarşıyadır. Bu iş xətti fərdlərin və cəmiyyətin nöqtəyi-nəzərindən mənfəət və xərclərin əsas mənbələrini müəyyən edir. Təhsil dövlətin dil sahəsinə müdaxiləsinin ən mühüm kanalı olduğundan, təhsil iqtisadiyyatı bu qəbildən olan işlərə mühüm töhfə verir [1].

Dil dəyişikliklərinin təbii gedişatına və dillərin yayılmasına qəsdən müdaxilə təkcə beynəlxalq əlaqə və əməkdaşlığın asanlaşdırılması məqsədilə ilə məhdudlaşmır. Milli dövlətlər və onların daxilindəki dil qruplarında birləşdirici qüvvə kimi dil uzun müddət siyasi məqsədlər üçün manipulyasiya edilmişdir. Əslində, çoxdilli dövlətlər mövcud ola bilər və inkişaf edə, lakin linqvistik rəqabət və çəkişmə hər zaman pozucu rol oynamışdır. Belçikada fransız və flamand dillərində danışanlar, eləcə də Hindistanın bəzi yerlərində rəqib xalq icmaları arasında baş verən dil iğtişaşlarını buna misal göstərmək olar. Belə olan təqdirdə, dilinin sıxışdırıldığını, təqib edildiyini, hücum və ya təzyiqlə hədəfi olduğunu və ya ayrı-seçkiliyə məruz qaldığını düşünən xalq üçün o, yalnız ünsiyyət vasitəsi olmaqdan çıxır, sədaqət rəmzinə çevrilir.

Qarşılıqlı anlaşılmayan iki dil arasında davamlı təmasda olan və hər ikisinin sıxışdırılmasına və ya genişlənməsinə səbəb olmayan vasitələrdən biri tərcümədir. Məlum olduğu üzrə dilçilikdə tərcüməşünaslıq nitq fəaliyyətinin bir növü olaraq dilçilik təlimidir. Bəzi alimlər tərəfindən “tərcümə nəzəriyyəsi”, bəziləri tərəfindən isə “translatologiya” adlanan bu şöbə tərcüməşünaslıq problemləri ilə məşğul olur. Fərqli formaya və məzmunu malik materialların tərcümə edilməsi məsələsində əsasən iki növ özünü göstərir. Bunlardan biri bədii, digəri isə informativ tərcümədir. Təbii ki, bədii tərcümə daha çox ədəbiyyatla əlaqədar olduğundan özünün tədqiqat metodları, məzmunu mövcuddur və onun problemləri ədəbiyyatşünaslıq elminə daha yaxındır. Informativ tərcüməyə isə rəsmi, elmi, publisistik, işgüzarlıq və s. materialların tərcüməsi daxildir ki, bununla bilavasitə dilçilik elmi məşğul olur və burada bizi maraqlandıran tərcümə məsələsi də məhz informativ tərcümə məsələsidir.

Beləliklə, fərqli dillərdə olan iki istifadəçi danışmağa ehtiyac duyan kimi, ya üçüncü tərəf vasitəsilə, ya da birbaşa tərcümə lazımdır. Yazının ixtirasından və yayılmasından əvvəl tərcümə ani və şifahi idi; bu işdə peşəkarcasına ixtisaslaşan şəxslər tərcüməçi adlanırdı.

Tərcüməçinin vəzifələri materialın şifahi, əllə (imzalı) və ya yazılı olmasından asılı olmayaraq eynidir, lakin təbii ki, yazılı mətnlər arasında tərcümə üslubi düzəliş və texniki təcrübə üçün daha çox vaxt və əmək tələb edir. Çünki, sözlər leksik mənalara görə başqa dillərdə ən çox uyğun gələn ekvivalenti ilə belə müxtəlif çalar və assosiasiyalar təşkil edir və bu da hərfi tərcüməni poza bilər. Semantik olaraq hərfi və ədəbi mətnin tənzimlənməsi, mümkün olduğu qədər hər bir sözün dəqiq tərcüməsi ilə bütöv bir cümlənin və ya hətta bütöv bir mətnin düzgün idarə edilməsi böyük diqqət, gərgin əmək tələb edir və orijinalın mənasını çatdırır.

Şeir tərcüməsi xüsusi çətinliklər yaradır və orijinal şeir nə qədər yaxşı olarsa, tərcüməçinin işi də bir o qədər çətin olur. Çünki poeziya, şairin demək istədiyini bədii və obrazlı dillə və hər bir xalqın milli, mədəni, etnoqrafik xüsusiyyətlərinə görə ifadə edir. Şairlər hansı dildə yazmaqlarından asılı olmayaraq həmin dildə söz seçiminə, sözlərin sırasına və qrammatik konstruksiyalarına diqqət yetirir, uyğun gələn bütün resursları, o cümlədən dilə xas olan fonoloji xüsusiyyətləri ölçü, qafiyə, assonans və alliterasiya ilə tamamlayırlar. Təbii ki, bu sadələşdirmə xüsusiyyətlər də dildən-dilə fərqlənir.

Tərcümə mətnin kommunikativ dəyərini genişləndirməyə xidmət edir. Ancaq, bəzən insanlar bunu məhdudlaşdırmaq istəyirlər ki, bu da məxfi mesajların effektivliyi üçün onların ünvanlandığı tək

şəxs və ya bir neçə şəxs tərəfindən tanınması və başa düşülməsi ilə bağlıdır. Bunlar diplomatik mübadilələr, müharibə zamanı operativ mesajlar və bəzi kommersiya məlumatlarının ötürülməsidir. Uzun əsrlər boyu yazılı mesajların ələ keçirilməsindən qorunması üçün müxtəlif vasitələr tətbiq edilmişdir. XX əsrdən etibarən artıq teleqraf və telefoniyada baş verən inkişaf, internetin yaranması, istər nitq kimi ötürülən, istərsə də əlifba hərfləri seriyası kimi göndərilən mətnlərin icazəsiz qəbulundan qorunmasını daha da aktuallaşdırdı. Yazılı mesajların gizlədilməsində kriptografiya – kodlar və şifrələr – deşifrə üsullarının inkişafı ilə qarşılaşsa da, uzun müddətdir ki, daim inkişaf etdirilir.

Bütün fizioloji və əqli cəhətdən tipik insanlar ana dilinin əsas quruluşunu və əsas lüğətini, ümumiyyətlə, ünsiyyət vasitəsi kimi birinci dilin mənimsənilməsi prosesini əsasən təsadüfi məruz qalma nəticəsində uşaqlıq dövrünün sonuna qədər əldə edirlər. Bununla belə, birinci dilin mütərəqqi mənimsənilməsində əldə olunan böyük nailiyyətə baxmayaraq, bu, heç bir şərhlə səbəb olmur, qeyri-adi qarşılınır, sadəcə, böyümə prosesində gözlənilənlərin bir hissəsi kimi qavranılır. Bu insanın öz birinci dilinin əsas strukturunu və lüğətini qismən və ya tam şəkildə mənimsədiyini zaman həyata keçirilən məqsədyönlü fəaliyyətdir.

İkinci və sonradan əldə edilmiş hər hansı bir dilin öyrənilməsi tamamilə ayrı bir məsələdir ki, burada da bir çox insanlar onu öz ana dillərindən daha çox mənimsəmişlər. Yalnız ikinci dillə qarşılaşdıqda dilin nə qədər mürəkkəb olduğunu və sonrakının mənimsənilməsi üçün nə qədər səy sərf etmək lazım olduğunu başa düşürlər. Belə bir fikir söylənilir ki, bir dili öyrənmək üçün əsas maneə artıq bir dili bilməkdir və ümumi təcrübə göstərir ki, uşaqlıqda daha asan və sadə görünən qrammatik quruluş, lüğət ehtiyatı və s. öyrənilməsi qabiliyyəti, zaman keçdikcə tədricən itirilir.

İkinci dili öyrənərkən nitq və yazı bacarıqlarına yiyələnmək inkişaf etmiş ölkələrdə universal savadlılıq standartı kimi qəbul edilir və arzuolunan nailiyyətdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu gün dünyada 1000 və ya 500, hətta 50 nəfərdən az adam tərəfindən danışılan bir çox fərqli dil var. Yalnız geniş bir ərazidə istifadə olunan dillərin öyrənilməsinə tədris resursları, müəllimlərin vaxtı və təlimi, çap, nəşrlər, bir sözlə, kapital qoyuluşu tətbiq edildikdə iqtisadi və sosial cəhətdən əsaslandırıla bilər.

Alman sosiolinqvisti Florian Coulmas “Dil və İqtisadiyyat” əsərində dil və iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinin bir çox yollarını, iqtisadi inkişafın dillərin yaranmasına, genişlənməsinə və ya tənəzzülünə necə təsir etdiyini göstərmişdir. O cümlədən, çoxdillilik və sosial zənginliyin bir-biri ilə necə əlaqəli olması, müasir cəmiyyətlərdə dil və pulun oxşar funksiyaları necə və nə üçün yerinə yetirməsi, standart dilin olmasının nə üçün iqtisadi üstünlük təşkil etməsi, çoxdilli cəmiyyətlərdə dillərin qeyri-bərabər paylanmasının iqtisadi bərabərsizliyə səbəb olması və s. haqda məlumat verilir.

Bəs dillərin iqtisadi dəyəri necə qiymətləndirilə bilər? Dillərin niyə daxili iqtisadiyyatı var və onlar xarici iqtisadiyyatın tələblərinə necə uyğunlaşırlar?

Əvvəllər təhsil siyasəti ilə məşğul olmuş sinqapurlu, Li Kuan Yu müstəqillik, dilin bölücü potensialı haqqında danışarkən demişdir ki, "dilinin irqlə heç bir əlaqəsi yoxdur və insan bir dillə doğulmur [2].

Dil dekolonizasiya ilə birlikdə müstəqillik yoluna qədəm qoyan dövlətlərin inkişaf yolunda əsas amillərdən biri olsa da, ən çox kənarda qalan sahələrdən bəlkə elə birincisi də odur. Qabaqcıl ölkələr üçün Avropa dillərindən istifadə etməklə təhsil, hüquq və dövlət səviyyəsində əlaqələr daha faydalıdır və belə bir dil siyasəti elitaların hakimiyyətdə möhkəmlənməsinə, yüksəlməsinə kömək etdiyi halda, ümumi əhalinin bilik əldə etməsinə əngəl törədir. Ümumi və bir çox dillərdə ali təhsil əlavə xərc tələb etdiyindən onu həyata keçirmək çətin olur və ümumi əhalinin güclənməsinə qarşı işləyə bilər. Bu qarşılıqlı əlaqə bir daha dil və iqtisadiyyat arasındakı əlaqəni müəyyənləşdirir [2].

Dövlət dil xərclərini üzərinə götürür, çünki o, ünsiyyət bacarıqlarına ehtiyacı olan biznes kimi onun vasitəsilə özünü qoruyur. Dillər iqtisadi sistemlər kimi davrana bildiyindən onun bir əmtəə rolu da mövcuddur. Buna görə də, sosial-iqtisadi ekologiyalar müəyyən dillər üçün əlverişsiz olur. Dillərin yayılması, əsasən, iqtisadi şəraitdən asılıdır və bəzən simvolik gücün ifadəsi ola bilər. Bununla belə, dünyanın linqvistik xəritəsindəki dəyişikliklər göstərir ki, dillər dünyada baş verən iqtisadi inkişaflarla əlaqədar olaraq bəzən güclü, bəzən də zəif ola bilərlər. Dil bazarında müəyyən bir dilə iqtisadi dəyər

vermək ona həmin dillə bağlı bəzi imtiyaz və səlahiyyətlərin verilməsi deməkdir. Dünyadakı əksər dil icmaları bu siyasəti dil öyrənmə sərmayələrində qarşılıqlılıqdan narahat olmadan tətbiq edir, linqvistik ədalətin ardınca ehtiram pariteti kimi unudulur və dil rejimləri bəzən çox ədalətsiz olur.

Dillər hərfi mənada kapital qoyuluşları tələb etdiyindən, deyə bilərik ki, bu gün dil texnologiyası çox önəmlidir. Bu, gəlir gətirmədikdə yalnız zəngin ölkələr və bizneslərin ödəyə biləcəyi əhəmiyyətli investisiyalar tələb edir. Bu baxımdan, bu gün ingilis dili Amerika imperiya gücünün nəticəsi və aləti, XXI əsrdə rəqabət üstünlüyü, firavanlıq və güc uğrunda gedən qlobal yarışmada Amerika anglofonları üçün nəzərəcarpacaq sərvət kimi qəbul edilir. Baxmayaraq ki, ən yaxşı biznes dili müştərilərin dili olaraq qalır, yenə də çoxdilli iş təcrübələri, "ideal" qlobal iqtisadiyyat bütün dünya üçün vahid dili nəzərdə tutur. Lakin "ideal" qlobal dil bütün biznes üçün ümumi məqbul və ədalətli dil yükünü nəzərdə tutur. Bu baxımdan dil bərabərsizliyi ticarət məqsədləri üçün əksər ölkələrə və özəl müəssisələrə baha başa gəlir, halbuki dili beynəlxalq dil bazarında aparıcı mövqə tutan ölkələr, adətən bu dilin yayılmasına subsidiya verməkdən imtina edirlər.

Hər halda, hələ də belə iddialar mövcuddur ki, bəzi dillər (məsələn; esperanto kimi) mənfəət-xərc təhlili baxımından daha faydalı olardı. Problem ondadır ki, dillərin qiymətləndirilməsində dəyişən model heç də həmişə yalnız rəşional hesablanı bilən amillərlə baş vermir. Dilə verilən qeyri-iqtisadi dəyərlərə baxmayaraq, dil məsələlərində üstünlük təşkil edən çox vaxt sərfəli olındır və bu, dominant dilin istehsal vasitəsi kimi üstünlüyünə, yüksək linqvistik kapital dəyərinə səbəb ola bilər və olur. Bu baxımdan, son onilliklərdə ingilis dilini öyrənmək istəyinin, həm də zərurətinin o qədər artdığını, eləcə də onun fəaliyyət dairəsinin o qədər geniş olduğunu görmək olar ki, xarici dil öyrənməyin iqtisadi zərurəti və digər stimulları, ümumiyyətlə, əhəmiyyətsiz kimi qəbul edilir.

Dil iqtisadi potensialı ilə yanaşı, həm də siyasi, mədəni və sosial-psixoloji xüsusiyyətlərin daşıyıcısıdır. Ümumi mədəniyyət və ortaq dil fərdlər arasında ticarəti asanlaşdırır, eləcə də həmin fərdlərin digər dilləri və mədəniyyətləri öyrənmək üçün stimulları var ki, daha çox potensial ticarət tərəfdaşlarına sahib olsunlar. Assimilyasiyanın dəyəri kiçik azlıqdan olan bir fərd üçün böyük azlıq qrupundan olana nisbətən daha böyükdür. Bir cəmiyyətdə bir mədəniyyətdən olan fərdlərin çox böyük əksəriyyəti olduqda, azlıq qruplarından olan fərdlərin daha tez assimilyasiya olma ehtimalları var. İmmiqrantın doğma mədəniyyəti və dili onun yeni ölkəsində geniş şəkildə təmsil olunduqda və ya hökumətlər azlıqların maraqlarını birbaşa müdafiə etdikdə, assimilyasiya ehtimalı və çoxluğun mədəniyyətinə assimilyasiya olunmaq üçün stimula azalır.

Beləliklə, istər mədəniyyət tarixinin tərkib hissəsi kimi, istərsə də mədəniyyətin özünün mərkəzi hissəsi kimi dil, hər hansı digər insan fəaliyyətindən və nailiyyətlərindən daha çox bəşər cəmiyyətinin fərqli dövrlərində nələr olduğunu aşkar etməyə qadirdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Victor A. Ginsburgh. Shlomo Weber. Culture, Languages, and Economics. 2013
2. Tõnu Tender / Ludwig M. Eichinger (eds.) Language and Economy Language industries in a Multilingual Europe, Contributions to the EFNIL Conference 2019 in Tallinn. 219 səh.
3. <https://www.britannica.com/topic/language/Language-typology>
4. <https://www.jstor.org/stable/2155896>
5. https://en.wikipedia.org/wiki/Economics_of_language
6. <https://www.futurelearn.com/info/courses/multilingual-practices/0/steps/22650>

УДК 338.12

3. Р.Новрузова

Резюме.Культуры столь же различны и велики, как и языки, принадлежащие людям быстро меняется. Культурные изменения отражаются в том, как они связаны с языком. Язык значительно расширяет объем информации, которая может быть использована в любом

человеческом обществе и ускоряет приобретение новых навыков и адаптацию технологий к изменяющимся условиям или новым, различным средам. Использование языка может объяснить любые навыки, методы, продукты, методы социального наблюдения и т. и конечные результаты изобретения каждого могут быть представлены любому, кто обладает интеллектуальными способностями, чтобы понять, что говорится. Языки и вариации внутри них играют как объединяющую, так и разнообразную роль в человеческом обществе в целом. Общая культура и общий язык облегчают торговлю между людьми, а также стимулируют изучение других языков и культур.

Ключевые слова: язык, культура, экономика, динамика языка, язык и трудовые доходы.

UDC 338.12

Z. R. Novruzova

Summary. Cultures are as diverse and large as the languages that belong to people are changing rapidly. Cultural change is reflected in the way it relates to language. Language greatly expands the amount of information that can be used in any human society and accelerates the acquisition of new skills and the adaptation of technologies to changing conditions or new, different environments. The use of language can explain any skills, techniques, products, methods of social surveillance, etc., and the end results of the invention of each can be presented to anyone who has the intellectual ability to understand what is being said. Languages, and the variations within them, play both a unifying and diverse role in human society as a whole. A common culture and a common language facilitate trade between people, as well as stimulate the learning of other languages and cultures.

Key words: language, culture, economy, language dynamics, language and labor income.

Redaksiyaya daxilolma: 19.11.2023

Çapa qəbul olunma: 15.12.2023

